

## ÇALIŞMA HAKKI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUM

Prof. Dr. Cahit TALAS

### GİRİŞ

1. Çalışma hakkı, insan hakları içinde önemli bir yer tutan ekonomik ve toplumsal haklar demetinin en çok tartışılan konulardan biridir. 1789 yılında Fransız Büyük Devrimi Yurttaş Hakları Bildirisinde çağımızda klâsik olmuş haklar ve özgürlükler yer almıştı. Çağın yaygın liberal öğretisinin etkisi altında bu hakların ve özgürlüklerin bireysel yanı ağır basmıştı. Ekonomik ve toplumsal haklardan söz edilmiyordu. Fakat, bir kaç yıl sonra, 1793 yılında parlamento ünlü Robespierre'in düşünce ve önerilerinden etkilenmiş ve Anayasanın başına eklemiş olduğu ikinci İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde kimi ekonomik ve sosyal haklara yer vermişti. Deniliyordu ki, kamunun insana yapacağı yardımlar kutsal bir haktır. **Toplum çalışma gücünde olanlara iş bulmak, çalışmayacak durumda olanlara yaşama olanakları sağlamak yolu ile yurttaşların geçimlerini güvence altına alma zorundadır.** Bu gelişme, 1848 Fransız Devriminin getirmiş olduğu yeni Anayasa içinde daha da genişlemiş ve berraklaşmıştır. Siyasal demokrasiyi sosyalist düşünce ile pekiştirmeyi amaçlayan 1848 Sosyalist Devrimin konumuz açısından Anayasaya getirmiş olduğu en önemli yenilik **devlete, işsizlere iş bulma görevini vermiş olmasıdır.** Bunun, günümüz insan hakları belgelerindeki ve anayasalarındaki adı **Çalışma Hakkıdır.** Bu deyim ilk kullanan düşünür ise, öncü sosyalistler arasında yer alan Charles Fourier (1772-1837)'dir.

2. Çalışma hakkı günümüz anayasalarının önemli bir bölümünü oluşturuyor. Ne var ki, çalışma hakkı kavramı yer yerde aynı anlama gelmiyor. Hükümetler, işverenler ve sendikalar bu hakka birbirinden çok ayrı açılardan bakıyorlar. Siyasal ve ekonomik sistemi sosyalist olan ülkeler çalışma hakkını gerçekleştirmeyi devletin vazgeçilmez bir görevi olarak kabul etmektedirler. Devlet çalışma isteğinde ve gücünde olan herkese durumuna uygun ve gelir getirecek bir iş sağlamak görevi altındadır. Buna karşılık, gelişmiş ya da gelişmekte, siyasal sistemi demokrasi olan ve serbest piyasa ekonomisini benimsemiş bulunan ülkeler, devletin çalışma isteğinde ve yeteneğinde olanlara, başka bir deyimle işsizlere iş bulmakla

yükümlü olmadıklarını ileri sürmekte, sosyalist görüşü kabul etmemektedirler. Pek çoğu çalışma hakkının devlete yükümlülük getiren anlayışını **gerçekleşmesi uzak bir amaç** olarak görüyor. Çalışma hakkının serbest pazar ekonomisi ile bağdaşmadığını, bunun sonunda toplumu sosyalist bir düzene götürmesinin kaçınılmaz olacağını ileri sürüyorlar.

İşverenler bu liberal görüşü benimserken, işçiler ve sendikalar, çalışma hakkının boş bir kavram olmaktan ileri geçmesi gerektiğini, serbest pazar ekonomilerinde de ona geçerli bir anlam kazandırmanın olanak içinde bulunduğunu, asıl sorunun bunu isteyip istememek olduğunu vurguluyorlar.

3. Siyasal demokrasi, ekonomik ve sosyal demokrasi ile desteklenmezse değerinden çok şey yitirir. Özellikle her alandaki eşitlikçi ilkesi bozulur. Ama, biliyoruz ki, sosyal ve ekonomik demokrasi kendiliğinden olmaz. Devlet kararları, edimleri, karışımları ve düzenlemeleri ile onu oluşturur. Şu halde, ekonomik ve sosyal demokrasinin de doğup yerleşebilmesi için devletin önde ve başta gelen bir sorumluluğu vardır. Bu doğrultudaki oluşumun gerçekleşmesi sürecinde devletin başta gelen rolü, **sosyal adalet** ilkesine bağlı kalmak ve özellikle hakça bir gelir bölüşümünü gerçekleştirmektir. Hakça gelir bölüşümünün ilk koşulu ise **çalışma hakkının** gerçekleştirilmesidir.

Çağdaş sosyal devlet düşüncesi ve oluşumu içinde devletin rolü derin bir biçimde değişmiş bulunuyor. Bu rol, **refahı düzenlemek ve yaymak** olarak belirmektedir. Şu halde, devlet refahın hakçı paylaşımını da sağlayacak ekonomik ve sosyal nitelikli önlemleri almakla yükümlüdür. Burada da önümüze insan haklarının önemli bir konusu olan aynı hak, **çalışma hakkı** çıkıyor. Ülkemizde, bugünkü iktidar döneminin ekonomik ve sosyal politikalarının doğal bir sonucu olarak, çalışma hakkı, yeni ve dramatik gelişmeler göstermekte ve yoğun bir güncelliğe ulaşmış bulunmaktadır. Çünkü, başta Başbakan olmak üzere hükümetin yetkili ve sorumlu kişileri, çalışma hakkının bir ayrılmazı olarak kabul olunan **çalışma isteğinde ve gücünde olanlara iş bulma**, bu olmazsa geçimlerini sağlama yükümlülüğünden, yani bir işsizlik sigortası oluşturmaktan uzak durmaktadırlar. Konuya önce çalışma hakkının uluslararası insan hakları belgeleri içindeki yeri ve iç hukukumuz açısından ve ayrıntılara girmeksizin yaklaşılmaya çalışacağız.

### **Milletler Cemiyetinden Birleşmiş Milletlere**

1. Çalışma hakkı temel bir insan hakkıdır. Bu niteliği ile insan hakları ve özgürlükleri içinde önde gelen bir yer tutmaktadır. İşçi ve işçi sınıfı için yaşam hakkı ile yakından bağlantılıdır. Bu nedenden ötürü de

**kutsal** denilebilecek bir yanı vardır. Gelirlerini çalışarak sağlayan insanlar, eş deyimle işçiler için doğal olarak ayrıca yaşamsal bir anlamı da içermektedir. Böyle olunca, herkese, yaşamını sürdürmeye yetecek, insanlık onurunu koruyacak ve kişiliğini geliştirme olanağı sağlayacak bir ortam yaratmak sosyal devletin en başta gelen görevi olmaktadır. Sade bir tanıma ulaşmak için diyebiliriz ki, **çalışma hakkı çalışma gücünde ve isteğinde bulunan herkesin çalışarak kendisine insanlık onuruna yaraşır bir gelir sağlayabilme hakkı olarak belirmektedir.** Serbest pazar ekonomisine dayanan sistemlerde bu hakkın gerçekleşmesi konusunda devletin görevi izleyeceği ekonomik politikalarla tam çalıştırmayı-istihdamı sağlamak biçiminde yorumlanıyor. Ayrıca, izleyeceği sosyal politikalarla da çalışma gücünü kiralamak yolu ile sağlanan gelirin yeterli bir düzeyde olmasını güvence altına alır. Bu görev, daha önce de kısaca değindiğimiz gibi herkese zorunlu olarak bir iş bulmayı içermiyor. Fakat, tam çalıştırma politikası iktidarların düşünsel yapılarına göre ya ağırlık kazanır ya da bugün ülkemizde olduğu gibi bir politikaya konu olmaz ve oluruna bırakılır. Gene gelişmiş ülkelerin hemen tamamında olduğu gibi sosyal devlet olmanın gereği yerine getirilerek işsiz kalanlar işsizlik sigortalarının ve yardımlarının güvencesi altına alınır. Ya da bizdeki gibi işsiz insanlar kendi yazgılarına, aile içi dayanışmalara terk olunurlar.

2. Çalışma hakkı I. Dünya Savaşı sonunda doğmuş olan Milletler Cemiyeti içinde yer alan yönetsel ve mali bakımdan özerk Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Anayasası ile gün ışığına çıkmıştır. Fakat, önce ve genel olarak Milletler Cemiyetinin Anayasasında deniliyordu ki, "Milletler Cemiyeti üyeleri adil ve insancıl çalışma koşulları sağlamaya ve bunları sürdürmeye çaba göstereceklerdir." Çalışma hakkı açısından bu düşünce henüz tam belirmemiş bir ışıktı. Daha açık görünüm Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Anayasasında yer almıştır. Bu Anayasanın Başlangıcında ve sosyal adalet çerçevesi içinde ve başka konuların yanında **işsizliğe karşı savaşımdan ve uygun bir ücretin güvence altına alınmasından söz ediliyor.** Görülüyor ki, Örgüte üye devletlere bu doğrultularda bir yükümlülük getiriyor. 1944 yılında Örgütün 26. Genel Kurulunda kabul edilmiş ve Anayasasına eklenmiş olan **Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Amaç ve Ereklerine İlişkin Bildiride** ise, çalışma hakkı konusunda biraz daha belirgin açıklamalar yer alıyor. Orada deniliyor ki, **nerede olursa olsun fakirlik, bütün insanların refahı için bir tehlike oluşturur.** "gereksinime karşı savaş her ulus tarafından..... ortak bir çaba ile yürütülecektir." Uluslararası Çalışma Örgütü, 1) **Tam çalıştırma ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi,** 2) **Korunmaya gereksinim duyan herkes için bir yeterli gelir sağlanması**" için çaba gösteren ulusların programlarının gerçekleşmesine yardımda bulunmayı görev sayacaktır. Görülüyor ki, uluslararası

plâtıfordaki durum böylece biraz daha berraklaşmaya yönelmiştir. İşsizlik ile savaşım, tam çalıştırma, yeterli ücret ve gelir konuları kuşkusuz çalışma hakkı ile yakın bağlantı içindedir.

İşte bu ilk adım ve gelişmelerle başlamış olan çalışma hakkı, özellikle II. Dünya Savaşından sonra hızlı bir gelişme göstermiştir. Önce savaş sonrası anayasalarında, daha sonra uluslararası evrensel ve bölgesel belgelerde önemli ve başta gelen bir yer tutmuştur.

### **Birleşmiş Milletler Dönemi**

1. Birleşmiş Milletler Örgütü, biliyoruz ki, dünya halklarının barış isteklerinin ve sürekli barış özlemlerinin bir büyük ürünüdür. Öte yandan ulusal ve evrensel barışın ancak refahın hakça bölüşümü yolu ile gerçekleştirilebileceği inancının büyük bir kurumudur. Şu halde, Birleşmiş Milletlerin kurulması ekonomik ve sosyal hakların uluslararası foruma bütün boyutları ile gelişinin yeni ve önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Anayasasında deniliyor ki, **“yaşam düzeylerinin yükseltilmesi, tam çalışmayı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişmeyi sağlama”** Birleşmiş Milletlerin temel ereklerinden biridir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ise, **“Herkesin çalışmaya, işini özgürce seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına, işsizlikten korunmaya hakkı vardır,”** ilkesini 1948 yılında bütün dünyaya açıklamıştır. Bu haklar ve özgürlükler, daha sonra **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Sözleşmede (1966), “Bu Sözleşmeye taraf olan devletler çalışma hakkını kabul ederler... Taraf devletler bu hakkın korunması için gerekli önlemleri alacaklardır”** diye açıklanmıştır.

2. **Çalışma hakkı**, Evrensel Bildirinin 23. maddesinin 1. bendi içinde yer almış bulunuyor. Buna göre; **Herkesin çalışmaya, işini özgürce seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına, işsizlikten korunmaya hakkı vardır.** Görüldüğü üzere bu hak siyasal ve ekonomikal düzen ayrılığı sözkonusu olmaksızın bütün toplumlar için bir insan hakkı olarak öngörülmüyor. Sosyalist ya da serbest pazar ekonomili olmak bakımından bir ayırım yapılmıyor. Evrensel Bildirinin 1948 yılının Aralık ayının 10'unda oybirliği ile kabul edilmiş bulunması da bu genel ilkeyi doğruluyor ve ayrıca pekiştiriyor. Gelirlerini emek güçlerini satarak sağlayan insanlar için başta yaşam hakkı olmak üzere öteki insan haklarının da bir anlam kazanabilmesi ve bir özgürlük gerçeğine ulaşabilmesi için bu nitelikli, yani işçi durumunda bulunan insanın çalışması ve bu yoldan bir gelire ulaşabilmesi gerekir. Böyle olunca, devletin çalışma gücünde ve isteğinde olan herkese yeterli sayılabilecek bir gelir sağlayan bir istihdam politikası oluşturması görevi düşmektedir. Evrensel Bildiri, **herkesin çalışma hakkı**

**vardır**, ilkesini dünyaya açıklarken, böyle bir anlayıştan hareket ettiğini söyleyebiliriz. Savaş boyunca işçilerin her ülkede, fabrikada ve savaş alanlarında üstlendikleri sorumluluk ve özveri ve savaş sonrasının hümanizması her ülkede elverişli bir hava oluşturmuştur.

Özellikle kapitalist ülkelerde çalışma hakkının geçerlilik kazanması için devlet kendini en azından tam çalıştırmayı, yani herkesin bir iş bulabileceği bir ortam ve koşulları hazırlamakla yükümlü saymalıdır. İşte burada karşımıza bütün bir ekonomik politika ile sosyal politikaların dengeye getirilmesi sorunu çıkmaktadır. Bunun sosyal devlet sorunu olarak görmek ve sorunu bu doğrultularda çözmek hem gerekli hem de mümkündür. Eğer devlet tüm toplumun gönenci için varsa başka bir deyimle çağdaş devletin başta gelen bir ödevinin gönenci-refahı yaymak ise, ekonomik ve toplumsal politikaları bu amacı sağlamaya dönük olmalıdır. Bu düşünceden yola çıkılmamakla birlikte, Uluslararası Çalışma Örgütü 1964 yılında kabul ettiği İstihdam Politikası Hakkında Sözleşme (122 sayılı) ile şu ilkeleri açıklamıştır. Sözleşmenin 1. maddesinde deniliyor ki,

1) Ekonomik büyüme ve gelişmeyi özendirmek, yaşam düzeylerini yükseltmek, işgücü gereksinimlerine yanıt bulmak, işsizlik ve **çalıştırma** sorunlarını çözmek için bütün üye ülkeler serbest olarak seçilmiş üretici ve canlı bir istihdam politikasını gerçekleştirmeyi temel bir hedef sayacaklar ve bu doğrultularda programlar uygulayacaklardır.

2) Bu programlar şunları güvence altına almaya dönük olacaktır:

- a) Var olan ve iş arayan herkes için iş sağlanacaktır;
- b) Bu iş mümkün olduğunca üretici olacaktır;
- c) İş, serbest olarak seçilecektir.

Böylece, Uluslararası Çalışma Örgütü içinde en çok tartışılan ve bu konuda devletin görevi üzerinde değişik düşüncelerin açıklandığı çalışmalarda bir orta yol sayılabilecek formüller üzerinde birleşilmiştir. Devletin herkese iş sağlaması öngörülüyor ama, yukarıda belirtildiği gibi devlet izleyeceği politikalarla bu olanağı sağlamaya yönelecek, buna çaba gösterecektir. Ch. Fourier XIX. yüzyılın başlarında çalışma hakkının güvence altına alınmasını istemişti. Hemen hemen aynı yıllarda, 1848 yılında Fransa'da Kurucu Meclisteki bir söylevinde, Tocqueville ise, **çalışma hakkı ne demek, o sosyalizmdir**, diyordu. Bu iki görüş günümüz dünyasında da tartışılıyor. Canlılıklarından bir şey yitirmediler.

Günümüzün kapitalist, eş deyimle serbest pazar ekonomili ülkeleri, işçi sınıfının savaşmaları, demokrasinin sosyal yanı ve sosyal devlet anlayışının gelişmesi ve sosyalist öğretilerin de katkısı ile eksik bıraktıkları

çalışma hakkını, sosyal güvenlik sistemleri içine işsizlik sigortasını da yerleştirmek yolu ile bir telâfi yoluna gitmektedirler. Bunlardan gelişmiş olanlarda sorun ağırlığını ve güncelliğini bir ölçüde yitirmiş bulunuyor. Çünkü, çoğunda işsizlik kabul olunabilir düzeylerde görünüyor. Hemen tümünde işsizlik sigortaları ya da yardımları vardır. Buna karşılık, kapitalist az gelişmiş ülkelerde **çalışma hakkı**, önemini yoğun olarak sürdürüyor. Nüfus çok hızlı arttığı, ekonomiler çok geliştiği, işsizlik çok yüksek düzeylerde seyrettiği, işsizlik sigortası ya da yardımları olmadığı ve siyasal rejimler de demokratik olmaktan çok uzak kaldığı için konuya çok başka açılardan bakılması gerektiğine inanıyoruz.

3) Evrensel Bildirinin 23. maddesinin çalışma hakkına ilişkin ikinci ilkesi, **herkesin işini serbestçe seçme hakkıdır**. Eğer böyle olmaz da insanlar istemedikleri, serbest olarak seçmedikleri işlerde zorla çalıştırılırlarsa amaçtan uzaklaşmış olur. Şu halde, çalışma hakkının temelinde aynı zamanda özgürlük de vardır. Bu nedenledir ki, tüm insan hakları belgelerinde zorla çalıştırılmaya dönük düzenlemeler ve uygulamalar yasaklanmıştır. Örneğin, Evrensel Bildirgenin 4. maddesi, **"hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, köle ticareti her türlü şekli ile yasaktır"** ilkesini koymuştur.

Çalışma hakkına ilişkin üçüncü ilke, yukarıda görüldüğü üzere **"herkesin işsizlikten korunmaya hakkı vardır"** biçiminde belirlenmiştir. Bu korunma hakkı genellikle iki yoldan gerçekleştiriliyor. Sosyalist ülkelerde devlet bir yükümlülük ve sorumluluk altındadır. Sağlıklı ve çalışma yeteneğinde olan herkese üretici ve gelir sağlayıcı bir iş bulmak görevi altındadır. Sistemin felsefesi ve mantığı bunu gerektiriyor. Devlet tek işveren durumundadır. Böyle olunca, başka türlü hareket etmek durumunda değildir. Genel olarak sosyalist ülkelerin anayasalarında devletin bu görevi açık olarak belirtiliyor. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin önceki Anayasasında **"Sovyetler Birliği uyruğu kimselerin çalışma hakkı vardır. Öyle ki, güvence altına alınmış ve gelir sağlayan bir işe hakları bulunmaktadır"** ilkeleri yer alıyor. Benzeri ilkeler öteki sosyalist ülkelerin Anayasalarında da görülüyor. Sosyalist olmayan, yani kapitalist nitelikli bir çok ülkenin anayasasında çalışma hakkı ilkesi yer almış bulunuyor. Bu ülkelerin bir bölümü de gelişen ülkeler kategorisi içinde yer alıyor. Örneğin, Türkiye, Venezuela, Meksika, Peru, Portekiz, Hindistan ve İspanya gibi ülkelerin anayasalarında çalışma hakkı var. Ne var ki, bu hak devlete bir yükümlülük getirmiyor. Bir niyeti ve belki bir özlemi yansıtmaktan ileri geçemiyor. İşsizlik sigortası ya da yardımı bile henüz gerçekleştirilmiş değildir. Türkiye'de bugün olduğu gibi eğer hükümetler tutucu ve sosyal devleti bir tür uzak, çok uzak bir amaç sayan iktidarların bir ürünü iseler, çalışma hakkı, anlamını tamamiyle yitiriyor.

4) Bilindiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi hukuksal bağlayıcılığı olmayan, imzacı devletlere moral, saygınlık, uluslararası ahlâk ve imzaya bağlılık açılarından sorumluluklar getiren iyi niyetlerle dolu bir büyük insanlık belgesidir. İmzacı ülkelere ekonomik ve maddesel yaptırımlar uygulamayı öngörmüyor. Böyle olunca ve Evrensel Bildiride açıklanan ilkelerin gerçekten uygulanırlık ve geçerlilik kazanabilmesi için, bağlayıcı niteliği olan ve yaptırımları da öngören çalışmalara gereksinim duyuldu. İşte, bu amaçlarla hazırlıklarına 1950'li yıllarda başlanıp Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1966 yılında kabul olunan ve 1976 yılında yürürlüğe giren **Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi** doğdu. Sözleşmenin 6. maddesinde çalışma hakkı açıklanıyor. Deniliyor ki, "**herkesin çalışma hakkı vardır. Bu hak herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak yaşamını kazanma şansının var olması hakkını da içerir**". Sözleşmeye taraf olan devletler bu hakkın korunması için gerekli önlemleri de alacaklardır. Bu önlemler, Sözleşmenin 2. bendine göre şunlardır: 1) teknik ve mesleki rehberlik ve eğitim programları, 2) kişinin temel siyasal ve ekonomik özgürlüklerini korumak koşulu ile sağlam ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi ve verimli çalıştırmayı sağlayacak politikalar ve teknikler.

5) Çalışma hakkına ve bunun geliştirilip korunmasına ilişkin evrensel nitelikli belgelerin yanısıra bölgesel nitelikli olanlardan en önemlisi **Avrupa Toplumsal Ana Sözleşmesidir**. Bu Ana Sözleşmenin 1. maddesinde çalışma hakkı açıklanıyor ve bu hakkın gerçekleşmesi için öngörülen önlemler üzerinde duruluyor. Deniliyor ki:

1. Tam çalışmaya ulaşmakta, çalıştırmanın en yüksek düzeyde gerçekleştirilmesini, devamını ve mümkün olduğu ölçüde kararlılığını sağlamak;

2. Çalışanlar için, serbest olarak seçilmiş bir işte yaşamını kazanmak hakkını etkin bir biçimde korumak;

3. Bütün çalışanlar için parasız iş ve işçi bulma hizmetleri kurmak ve bunları sürdürmek;

4. Bir meslekte yönlendirme, yetiştirme ve bir uygun mesleki alıştırma hizmetleri sağlamak ve geliştirmek.

Avrupa Toplumsal Ana Sözleşmesi 1961 yılında Avrupa Konseyine üye devletler tarafından imzalanmıştır. İmzalamış olma bir bakıma Ana Sözleşmenin içeriğini benimsemiş olma anlamını taşır. Fakat, önemli olan uygulamaya dönük ve onu gerçekleştirecek ikinci adımı atmaktır. Bu ikinci adım onaylamadır. Türkiye, 1961 yılında imzalamış olduğu bu Ana Sözleşmeyi önemli çekinceler koyarak 1990 yılında onaylamıştır.

### Türkiye'de Çalışma Hakkı

Çalışma hakkını yukarıdaki genel açıklamaların ışığında, 1) iç hukuk, 2) uluslararası hukuk açısından incelememiz mümkündür.

1) İç hukukumuzda çalışma hakkına ilişkin düzenlemelerin durumu hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz. Ülkemizde çalışma hakkına ilişkin ilk önemli adım 1936 tarihinde çıkarılmış olan İş Yasası ile atıldı. Gerçekten, bu yasanın 13. maddesinde işten çıkarma sözkonusu olduğunda, işçinin kıdemine göre **sekiz haftaya** kadar uzanan öneller kabul olunmuştur. Yani işveren işçiye, işten çıkarma niyetini önceden haber vermek zorundadır. Önel süresi içinde işçinin ücreti ödeneceği gibi yasada öngörülmüş bulunan öneller sözleşme ile artırılabilir. İşçinin **sendikaya üye olması**, şikâyetle başvurması gibi nedenlerle işinden çıkarılması durumlarında ve genel olarak iş bağını fesih hakkının kötüye kullanıldığını gösteren diğer durumlarda önellerde öngörülmüş bulunan ücretin üç katı tutarı tazminat olarak ödenir. Öte yandan, işten çıkarmaların keyfilikliğini önlemek amacıyla İş Yasasının 14. maddesi ile **kıdem tazminatı** adı altında bir önleyici önlem öngörülmüştür. Bu tazminat işçinin kıdemine göre artan orantılıdır. Bununla birlikte İş Yasasının geçirdiği değişmelerden sonra kıdem tazminatı çalışma hakkını koruyucu niteliğini geniş ölçüde yitirmiş bulunuyor. İşveren kıdem tazminatı ödeyince işçiyi işinden çıkarabilmektedir. İkinci önemli adım 1945 yılında Çalışma Bakanlığının kurulması ile atıldı. Bu tarihte kurulan Çalışma Bakanlığının görevleri arasında **tam çalıştırmayı** (istihdamı) sağlamak da yer alıyordu. **Tam çalıştırma** kavramı bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yeni duyulmakta idi. II. Dünya Savaşının ve sonrasının yeniden güncelliğe çıkardığı ünlü İngiliz iktisatçısı Keynes'ten kaynaklanan **herkese iş sorununun** bir ifadesi idi. Fakat, devletin böyle bir görevi olduğu düşüncesine ve bilincine henüz ulaşamamıştır. 1929 sonrasında II. Dünya Savaşına kadar yaşanmış olan büyük ekonomik bunalımın neden olduğu kitlesel sürekli işsizliğin acıların savaşın kara yıkımı küllemişti. Savaş sonrasında İş ve İşçi Bulma Kurumu ile İşçi Sigortaları Kurumu kuruldu. İş arayan işçiye iş bulma bir kamu hizmeti olarak düzenlenmeye başlandı. Sosyal sigortaların çeşitli dalları oluşma yoluna girdi. Fakat, işsizlik sigortası üzerinde fazla durulmadı. Zaman zaman sözü edildi. Bazı çalışmalar ve tasarılar hazırlamakla yetinildi. Böylece 1960 yılına gelindi.

27 Mayıs 1960 Devrimi ile yeni bir döneme girildi. Ülkenin toplumsal yaşamına bir canlılık ve yeni boyutlar geldi. Bu Devrimin en büyük ürünü olan 1961 Anayasası çalışma hakkını da çağdaş bir anlayış içinde ele almış ve düzenlemiştir. Devlete görev vermiştir. 42. maddeye göre "**çalışma herkesin hakkı ve ödevidir**".



Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadi ve malî tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirler alır". Görülüyor ki, Anayasa çalışma hakkını soyut olarak saptamakla kalmamış, onunla yetinmemiştir. Bunun yanında bu hakkın somutlaşması ve etkinliğe ulaşması için devlete önlemler alması için yol göstermiştir. Açık görevler vermiştir. Bunlar şunlardır:

1. Çalışanların insanca yaşaması,
2. Çalışma yaşamının kararlılık içinde geçmesi,
3. Sosyal, iktisadî ve malî önlemlerle çalışanların korunması ve çalışmanın desteklenmesi,
4. İşsizliği önleyici önlemlerin alınması.

Ne var ki, bu görevlerin çoğu gereğince yerine getirilmemiştir. Örneğin, tam çalıştırmanın sağlanması yolu ile çalışma hakkının gerçekleşme yoluna, bir ölçüde de olsa girmesi olanak dışı kalmıştır. Devlet, bu dönemde de etkin bir çalıştırma politikası oluşturamamıştır. Bu nedenle işsizlik giderek artmıştır. Çalışan nüfusun yüzde yirmilerine kadar tırmanmıştır. Çalışanların insanca bir yaşam düzeyine ulaştırıldığı da söylenemez. 1963-1978 yılları arasında gerçek ücretlerde bir artış sağlanmışsa da, bu yeterli olmamıştır. İşsizlik sigortası gerçekleştirilememiştir. Denilebilir ki, iyileşmeleri, ücret gelirlerin durumlarındaki görece olumlu gelişmelere karşın, gelir bölüşümlerindeki adaletsizlikler tamamiyle giderilememiştir.

2) 12 Eylül 1980 müdahalesi ile koyu bir askeri rejim içine girilmiştir. 1961 Anayasası kaldırılarak denilebilir ki, bir hukuksuz ve anayasasız döneme geçilmiştir. Bir bölüm sendika kapatılmış, bir bölüm sendikanın da çalışmaları askıya alınmıştır. Grev hakkı yok edilmiştir. Üniversiteler ağır bir yıkıma uğratılmış ve atamalı merkezi bir kurumun yönetimine bırakılmıştır. 1982 yılında atama yolu ile oluşturulan Danışma Meclisi kurulmuştur. Bu Meclis tarafından, askeri yönetimin istekleri doğrultusunda hazırlanmış olan bir anayasa taslağı demokratik olmayan yollardan halkın oyuna sunulmuş ve halk tarafından onaylanmıştır. Haklar ve özgürlükler bakımından son derece tutucu, yasakçı ve anti-demokratik olan bu 1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi çalışma hakkını kabul etmiştir. Zorla çalıştırmayı da yasaklamış bulunuyor. 49. maddesinde deniliyor ki, "çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma yaşamını geliştirmek, çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır". Böylece devlete:

1. Çalışanların yaşam düzeylerini yükseltmek,
  2. Çalışma yaşamını geliştirmek için çalışanları korumak,
  3. Çalışmayı desteklemek,
  4. İşsizliği önlemeye elverişli bir ekonomik ortam yaratmak,
- görevi de verilmiştir. Bu görevlerden herhangi biri ele alınmamıştır. Bu-  
nu rahatlıkla söyleyebiliriz.

### Uygulamalardan Doğan Sorunlar

Belirtmek gerekir ki, ülkemizde çalışma hakkı yalnız kağıt üzerinde vardır. Devlet bu temel hak ile ilgilenmediği gibi, bu hak doğrudan öteki bir çok insan hakkı gibi, kendisi tarafından ihlâl olunmaktadır. Konuyu önce uluslararası hukuk ve yükümlülüklerimiz açısından ele alabiliriz.

1. Uluslararası yükümlülüklerimiz bakımından konu iki ayrı nitelik gösteriyor. Biri şu. Biliyoruz ki, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi yaptırım öngörmeyen ve hukuksal bağlayıcılığı olmayan bir büyük belgedir. İlk yıllarda bu durum önemli bir eksik olarak görülmüştür. Bunun üzerine daha bağlayıcı belgeler oluşturulması gereksinimi duyuldu. Fakat, söz konusu olan eksiklik giderek önemini yitirmiştir. Çünkü, Evrensel Bildiri dünya halklarının bilincine, duyuncuna ve düşüncesine öylesine yerleşmiş bulunuyor ki, şimdi, onu, onun getirmiş olduğu hakları ve özgürlükleri ihlâl etmek bir tür suç sayılıyor. İhlâl eden ülkeler saygınlıklarından ve uluslararası onurlarından çok şey yitiriyorlar. Saygınlık erozyonuna uğruyorlar. Denilebilir ki, Evrensel Bildiri önünde, yalnız çalışma hakkı söz konusu olsa bile, Türkiye'nin durumu iç açıcı değildir. Birleşmiş Milletler içinde Türkiye'nin yalnızlığı, 1980 sonrasının yöneticilerini uarmaya yetmiyor. Türkiye uygar ve demokratik dünyada çeşitli kurumlarda, parlamentolarda, ulusal ve uluslararası insan hakları örgütlerinde yargılanıyor, suçlanıyor ve dünya kamuoyunda son derece onur kırıcı durumlarla karşı karşıya geliyor. Türkiye'nin Avrupa'da en yüksek düzeydeki temsilcileri, büyük elçileri Avrupa Topluluğuna katılabilmemizin ilk koşulunun İnsan Haklarına uymak olduğunu ısrarla vurguluyorlar. Fakat, başta Başbakan olmak üzere hükümet ve ANAP iktidarı bu konuya karşı son derece duyarsızdırlar. Parlamento ise bu durumları görmezlikten geliyor ve hak edilmemiş bir emeklilik konusunda Anayasayı zorluyor. Hukuku ve Anayasa Mahkemesinin kararlarını gözardı ederek yetkilerini maddesel çıkarları için kötüye kullanarak ağır yanlışlıklar oluşturmakta bir sakınca görmüyor. Günümüzde dünya kamuoyu önünde, iç ve dış basında, uluslararası kuruluşların raporlarında Türkiye insan haklarını ihlâlci ülkeler içinde önde gelen bir yer alıyor. 10 Aralık 1988'de Yunanlı

sanatçı M. Theodorakis aracılığı ile yayınlanan Bildiriyi, Theodorakis, şu başlıkla sunuyor. Diyor ki, "Aşağıdaki çağrı dünyayı dolaşiyor. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 40. Yılı nedeniyle ilk imzalarla birlikte Türkiye kamuoyunun ilgisine sunuyorum". Bildiri kısa ve öz ve şu düşünceler açıklanıyor: "2000 yılı eşliğinde insanlık yeni bir dünya arıyor. Açlığa, savaşta, baskıya karşı çıkanların ortak çabaları ile kurulacak.

Derin bir demokrasi ve özgürlük istemi bu sürece damgasını vuruyor. Yumuşama koşulları da umut kaynağı oluşturuyor.

Oysa, uygarlıkların kavşağında yeralan Türkiye'de insan hakları halâ çığneniyor.

Demokratik bir rejim için gerekli gördükleri legal bir komünist partisi kurma amacıyla ülkesine dönen Nihat Sargın ve Haydar Kutlu 16 Kasım 1978'den beri hapisteler.

Bu durum insan haklarına ilişkin, uluslararası ve Avrupa sözleşmelerine aykırıdır.

Türkiye'de örgütlenme özgürlüğüne saygı gösterilmeli, Kutlu ve Sargın serbest bırakılmalıdır". 16 Aralık 1988 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

2. Birleşmiş Milletler Andlaşması şu tarihsel açıklama ile başlar. Biz Birleşmiş Milletler Halkları, diyor ve devam ediyor, "Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felâketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilân etmeye, adaletin korunması ve andlaşmalarla uluslararası hukukun diğer kaynaklarından doğan yükümlülüklerine saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmaya ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşama koşulları sağlamaya, sosyal bakımdan ilerlemeyi kolaylaştırmaya... karar verdik". Daha iyi yaşam koşulunun gerçekleşmesi için herkese bir iş sağlanması gerekir. Daha öncede açıkladığımız gibi kapitalist ülkelerde devlet böyle bir sorumluluk üstlenmiyor. Ancak, bir tam çalıştırma politikasını gerçekleştirmeyi gerekli görüyor ve buna yöneliyor. Oysa, Türkiye bugün bu aşamada bile değildir. Anayasa, "Devlet işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır"<sup>1</sup> diyor. Fakat, uygulama bu yolda değildir. Hükümet sözcüleri, devletin işsizlere iş bulmakla yükümlü olmadığını ve herkesin kendi işini yaratması gerektiğini söylüyorlar.

Türkiye İnsan Hakları Evrensel Bildirisini 1949 yılında imzalamıştır. O dönemdeki hükümet Evrensel Bildiriyi benimseyerek okullarda öğretil-

<sup>1</sup> Anayasa, madde 49.

mesini de istemiştir. Yukarıda bir kaç kez değindiğimiz gibi Evrensel Bildirinin ne bir sözleşme bağlayıcılığı vardır ne de bir yaptırım içerir. Fakat ülkeler Evrensel Bildiriyi imzalamakla onun içerdiği ilkelere uya-caklarına söz vermişlerdir. Bütün sorun buradadır. Şu halde, manevî ve ahlâksal bir sorumluluk söz konusudur. Bildiriyi ihlâl edenler için yaptırım ise dünya kamuoyunun ve mensubu bulunulan uluslararası kurum ve kuruluşların değer yargıları ve sırası geldiğinde ortaya koyacakları tavırlardır.

3. Uluslararası Çalışma Örgütü önünde de Türkiye'nin durumu iç açıcı değildir. Bu Örgütün üzerinde en çok durduğu konulardan biri de çalışma hakkıdır. Türkiye Uluslararası Çalışma Örgütünün Anayasasını- Constitution 1932 yılında onaylayarak üyelik statüsüne ulaşmıştır. Böylece sözünü ettiğimiz anayasanın içerdiği ilkeleri benimsemiş olduğunu dünyaya duyurmuştur. Türkiye bu yıllarda çalışma yaşamının düzenlenmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütünün standartlarına uyabilmek bakımından hazır değildi. Fakat bu alanda iyi ve çağdaş niyetlerle dolu idi. Atatürk çalışma alanında da ülkenin yapılarını geliştirerek ve zorlayarak onu çağdaş bir niteliğe ulaştırmak istiyordu. Bu istek iç hukukumuzda 1920'lerden başlayarak yasal düzenlemelerle ve 1936 yılında İş Yasasını çıkarak, denilebilir ki, doruğa ulaşmıştır. Ayrıca şunu da belirtelim ki, Milletler Cemiyetine üyelik UÇÖ üyeliğini de gerektiren bir hukuksal durum da yaratmış bulunuyordu.

Uluslararası Çalışma Örgütü **çalışma hakkı** üzerinde doğrudan durmamıştır. Fakat, onunla yakın bağlantısı olan iki konuyu genel ilkeleri arasına almıştır. Anayasasının Başlangıç'ında **işsizlikle savaşımın** gereğini vurgulamaktadır. Ayrıca, 1944 yılında Anayasasına eklenen ve Uluslararası Çalışma Örgütünün Amaç ve Hedefleri ile ilgili Bildiri adını taşıyan belgede de tam çalıştırmanın gerçekleştirilmesi gereğinden söz ediyor. Kuşkusuz bunlar ve öteki ilkeler genel nitelikli ilkelerdir. Tam çalıştırma ve onun uzantıları olan ve yaşam düzeyinin iyileştirilmesini öngören bir dizi hak ve özgürlük çalışmalarının odaklarını oluşturur. Bu durumda Türkiye UÇÖ önünde iki yönlü bir yükümlülük ile bağlı bulunuyor. Yükümlülük bir yanı ile moral niteliklidir. Bunu açıklamak gerekirse şöyle diyebiliriz. Üye ülke en azından Örgütün Anayasasında yeralan ilkelere ve bu ilkeler doğrultusunda belirlenmiş olan somut konular açısından kendi iç düzenlemelerinde iyileştirmelere yönelmeli ve oluşturulmuş bulunan standartlara ulaşmaya çalışmalıdır. Örneğin çalışma süreleri, hafta tatili ve yıllık izin, işsizlikle savaşım, sendika, toplu pazarlık ve grev hakkı, sosyal güvenlik, tam çalıştırma, adil ücret ve tam çalıştırma, çocuk ve kadınların durumlarına uygun çalışma koşulları gibi konularda iyileştirmeye dönük aktif politikalar izlemelidir. UÇÖ'nün oluşturduğu sözleşme-

leri ve önerileri onaylama yollarını arayıp bulmalıdır. Bir bütün deyimle sürekli olarak bir sosyal adalet arayışı içinde olmalıdır. Üye devletleri bu doğrultuda etkilemek için de Uluslararası Çalışma Örgütü, devletlere, Örgütün her yıl toplanan Genel Kurulunda kabul edilmiş, fakat, üye devlet tarafından henüz onaylanmamış bulunan bir sözleşmenin onaylanması için ne gibi çalışmalar içinde bulunduğu sorulmakta, bir tür ince denetim yolu ile onaylamaları özendirme yöntemleri harekete geçirilmektedir. Şu halde, yine diyebileceğimiz ki, üye ülkeler hareketsiz kalmayacaklarını ve çözüm yolları arayacaklarını ve UÇÖ tarafından önerilen önlemlerin etkinlik kazanmasına çaba göstereceklerini taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, şunu önemle vurgulamamız gerekiyor. Kimi konularda, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından belirlenmiş olan **asgari normların** (sendika hakkı konusunda olduğu gibi) altına düşülemeyeceği ilkesini benimsemiştir. Bu nedenle sendika hakkına ve özgürlüğüne ilişkin 87 sayılı sözleşmenin onaylanmamış olması önemli değildir. Üye ülkeler bu durumun arkasına sığınmak hakkına malik bulunmuyorlar. Yani onaylamamış olduğu bir sözleşme için sorumlu olmadığı savını ileri süremez.

Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü karşısında çalışma hakkına ilişkin bağlayıcı bir hukuksal yükümlülük ile de karşı karşıyadır. Bilindiği gibi, Türkiye, **İş ve Meslek Bakımından Ayırım Yapmama Hakkındaki** 111 sayılı Sözleşmeyi 1966 tarihinde onaylamıştır. Sözleşmenin ana ilkesi ve felsefesi işe alma, işten çıkarma ve iş esnasında **siyasal inanç** dahil hiçbir ayırım gözetmemektir. Herhangi bir ayırım varsa, bunu giderici önlemler alınacaktır. Oysa, bugün görünen ve uygulanan politikalar şöyledir: İnsanlar düşüncelerinden, siyasal ve düşünsel inançlarından ve kanaatlarından ötürü mesleklerinden uzaklaştırılmaktadır. Kamu hizmetlerinde çalışmaktan ömür boyunca alıkonulma cezalandırılmaları ile karşı karşıya bulunuyorlar. Bu durum başta üniversiteler ve Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere kamu kesiminde yoğun bir biçimde uygulanmaya konulmuştur. 12 Eylül ihtilâl hukuku 1980'den beri en temel insan haklarını ihlâl ederek toplumda onarılması güç haksızlıklar ve adaletsizlikler yaratmıştır. Oysa, onayladığımız ve böylece ilkelerine uymayı yükümlendiğimiz 111 sayılı Ayırım Yapmama Sözleşmesini ihlâl eder duruma düşmüş oluyoruz. Çalışma hakkının gerçekleşmesine ve etkin kararlar ve yöntemlerle korunmasına tümüyle ilgisiz kalınması bir yana, üzülerек görüyoruz ki, ölçüsü belirsiz ve keyfi uygulamalarla **çalışma hakkının özü** derin bir biçimde zedelenmiş ve onun da ötesinde yok edilmiştir. Bugün genç kuşağın bir bölümünün önemli riskleri de göze alarak yurt dışına kaçma, sığınma yollarını aramasının altında önemli ölçüde bu haksız durum yatmaktadır.

## Sonuç

1. Ülkemizin tam bir demokrasi ile yönetilmediği artık herkesin gözleri önündedir. Başbakan Millet Meclisinde malik olduğu büyük bir çoğunluğun bütün yetkileri kendisine devretmiş olmasına dayanarak yanlış demokrasi anlayışını ülkede egemen kılmış bulunuyor. Fiili bir diktatörlük dönemi yaşadığımız artık kesindir. O sanıyor ki partilerin kurulması, seçimlerin, anti-demokratik seçim yasaları ile de olsa yapılması, ve, bir parlamentonun oluşması demokrasi için yeterlidir. Demokrasinin bir de vazgeçilemez özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı yanı olduğunu bilmiyor ya da bilmezlikten geliyor. Kendi demokrasisini korumak için insan haklarına ters düşen bir çok hükümlerle dolu Ceza Yasasını yeni olumsuz yasalar ve düzenlemelerle pekiştirmiştir. 12 Eylül, İhtilâl Hukuku denilen yeni bir hukuk oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler Andlaşmasına, Avrupa Konseyinin Kuruluş Sözleşmesine, İnsan Hakları Evrensel Bildirisine, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine, Avrupa Toplumsal Temel Yasasına, Uluslararası Çalışma Örgütünün Anayasasına ve Helsinki Andlaşmasına bir çok açıdan ve temel felsefesi ile uymayan, onlarla çelişki içinde olan ilke ve düzenlemelerle dolu 1982 Anayasasını çıkarmıştır. Bu tarihsel yanlış ve onun doğuşunu hazırlayan felsefe, öteki bir çok yanlışın kaynağı olmuştur. Bu dönemde çıkarılan Dernekler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası, Polis Vazife ve Selâhiyetleri Yasası, Sendikalar Yasası, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası, Seçim Yasası, hakim ve savcılarla ilgili yeni yasal düzenlemeler, YÖK Yasası, Sıkıyönetim Yasası ve başkaları bilinen batılı klâsik demokrasiyi tanınmaz duruma getirmiştir. Ülkemizde bir çok insan hakkının halâ tartışma konusu olabilmesi, demokrasimizin bir çok eksiklikleri ve demokrasiye ve sosyal adalete karşı olan yasalarla dar bir çember içine sıkıştırılmış olmasından kaynaklanıyor. Daha önce de değindiğimiz gibi insan hakları, gerçek demokrasilerin vaz geçmeyecekleri yeni bir hukuk dalıdır. İnsan hakları olmazsa demokrasi de olmaz. Bu olgu Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu durum ile de bir kez daha kanıtlanmış oluyor. Nasıl olmuşsa, 1982 Anayasası da bu bağlantıyı görmüş olacak ki, "Türkiye Cumhuriyeti... insan haklarına saygılı... demokratik bir hukuk devletidir", diyor ve kendi temel felsefesini yadsıyan çelişkili bir mesaj vermekte de bir sakınca görmüyor.

2. Ülkemizde çalışma hakkına ilişkin yasalar ve uygulamalar son derece kaygı vericidir. Günümüzde kamu kuruluşlarında görev almak isteyenler, bu görevde iken ilerleyecek ve yer değiştirecek olanlar güvenlik soruşturması adı altında yürütülen ve devletin hangi kurumu tarafından hangi nesnel ölçülere göre yapıldığı çok iyi bilinmeyen sağlıksız bir takım saptamalarla devlet hizmetinde çalışma hakkından yoksun

birakılmaktadırlar.<sup>2</sup> Bu uygulama, iç hukukumuz bir yana, uymakla yükümlü olduğumuz uluslararası andlaşma ve sözleşmelere ve bütün insan hakları belgelerinde yer alan **çalışma hakkına** aykırıdır. Onu yok saymaktadır. Böylece, ülkemiz büyük bir çelişki içine düşürülmüş bulunuyor. Çelişki şurdan geliyor. Çalışma hakkının önce ulusal politikalarla korunması gerekirken, bunun tersi yapılmakta ve genç kuşaklardan bir bölümü, özellikle, ılımlı da olsa sol düşünceye inananlar, çalışma hakkından yoksun bırakılarak açlığa mahkûm ediliyor. Bu durumun yaşam hakkı ile bağlantısı açıktır ve böylece yaşam hakkı da tehlikeye düşmüş oluyor. Biliniyor ki, genel olarak siyasal partiler, 1) sömürenler ve sömürülenler, 2) demokratlar ve demokrat olmayanlar ve 3) tutucular ve tutucu olmayanlar çizgisine uyarak kurulurlar. Türkiye'de sömürenlerin, demokrat olmayanların ve tutucuların uzun bir süredenberi siyasal gücü ellerine geçirmiş olmaları, günümüzdeki olumsuzlukların başta gelen nedeni olarak kabul olunmalıdır. Şu halde, çözümü ister istemez siyasal süreç içinde aramak gerekecektir. Bu bilindiği için işçi hareketinin, sendikacılık hareketinin bilinci olan sosyal düşünceler ve sosyalizm sıkı bir denetim altında tutuluyor. Kanımızca Ceza Yasasındaki 141 ve 142. maddelerin temelinde de bu olgu bulunuyor.

<sup>2</sup> Bu konuda bakınız: Muammer Aksoy: Güvenlik Soruşturması Denilen Hukuksal Sapıklığın, MİT Raporlarındaki Korkunç Yanlış ve Yalanlar Işığında Değerlendirilmesi, Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara, 1988.